

NEUTRALITY AND THE MUSLIM WOMEN'S VEIL

Active citizenship, work and exclusion in contemporary Sweden

NINA JAKKU

Keywords

Neutrality, secularity, democracy, resistance, religion, active citizenship

Summary

This article takes the ruling of the European Court of Justice concerning the so-called neutral clothing policy, within private companies, as a starting point. The ruling facilitates prohibition of visible religious, philosophical and political signs. The resulting neutrality policies are studied from the point of view of their consequences, both concrete and emotional ones, as well as how they are perceived and experienced among Muslim women in Sweden. One of the concrete consequences appeared in an employment process at Scandinavian Airlines (SAS), which is discussed together with subsequent media representation that questioned practices of active citizenship among Muslim women in Sweden. Furthermore, I study how the resistance against the ruling was articulated in different arenas in Sweden. These issues are analyzed in the light of a normative secularity and how such an understanding impacts on exclusion of Muslim women in Sweden and hinders their possibility of belonging and partaking in social matters on equal terms.

EU-domstolens beslut om den så kallade neutralitetspolicyn ger arbetsgivare och företag rätten att förbjuda sina anställda att bära synliga religiösa symboler. I artikeln diskuterar Nina Jakku hur detta påverkar rörelseutrymme och möjligheter till aktivt demokratiskt medborgarskap för svenska muslimska kvinnor utifrån medie- och intervjumaterial.

NEUTRALITET OCH MUSLIMSKA KVINNORS SLÖJA

Aktivt medborgarskap, arbete och exkludering i det samtida Sverige

NINA JAKKU

Den 14 mars 2017 föll EU-domstolens domslut i mål C-157/15 och C-188/15. Båda dessa fall handlade om slöjbärande kvinnor, en i Belgien och en i Frankrike. Kvinnorna hade blivit uppsagda från sina arbeten med hänvisning till företagens neutralitetspolicy som förbjuder bärande av synliga religiösa symboler på arbetsplatsen. I pressmeddelandet om domsluten fastslås att ”[e]n intern ordningsregel hos ett företag som förbjuder bärandet av synliga politiska, filosofiska och religiösa symboler utgör inte direkt diskriminering” (Europeiska unionens domstol 2017). I praktiken innebär det att företag som inrättar en sådan policy kan låta bli att anställa exempelvis kvinnor som bär slöja. Domsluten är bindande för alla medlemsstater och kommer därför att påverka rättspraxis i Sverige. Domsluten resulterade i omfattande motstånd i Sverige, något som i sin tur ledde till omfattande debatter, vilka i många fall ifrågasatte muslimska kvinnors aktiva demokratiska deltagande. Det finns i skrivande stund minst ett fall i Sverige där en slöjbärande kvinna nekats arbete med hänvisning till en neutralitetspolicy (Bergman 2017). Fallet handlar om en rekryteringsprocess hos SAS, där Aye Alhassani i en anställningsintervju fick frågan ifall hon var beredd att ta av sig slöjan för att få den aktuella anställningen. Alhassani var inte beredd att göra det och blev

inte erbjuden arbetet. Fallet har granskats av Diskrimineringsombudsmannen (DO) och en mer ingående genomgång följer senare i artikeln.

Denna artikel har som syfte att studera hur neutralitetspolicyer som den ovannämnda upplevs och uppfattas av muslimska kvinnor i Sverige, men även deras konkreta konsekvenser. Vidare studerar jag hur ett motstånd mot sådana policyer artikuleras på olika arenor och hur medial praktik och representation kopplat till motståndet mot domsluten riskerar att hindra eller försvåra muslimska kvinnors deltagande som aktiva medborgare. Dessa erfarenheter studeras mot bakgrund av normerande sekularitet och demokrati, med avsikten att synliggöra vilka roller dessa spelar i uppfattningar om neutralitet. Jag argumenterar bland annat för att det uppstår en maktasymmetri när debattörer och media definierar muslimska kvinnors syften och ifrågasätter motivet för deras motstånd. Denna maktasymmetri leder till att muslimska kvinnors aktiva deltagande i samhällsdebatten inte respekteras och ofta misstänkliggörs.

Studien lutar sig mot forskning som studerat medierepresentation, aktivt medborgarskap samt diskriminering och upplevd diskriminering på bland annat arbetsmarknaden (Ghersetti och Levin 2002; Englund 2006; Sander 2006; Yuval-Davis 2007; Kılıç, Saharso och Sauer 2008; Bursell 2012, 2016; Cato och Otterbeck 2014; Arai, Bursell och Nekby 2015; Axner 2015; Lewicki och O'Toole 2017; Ålund och León Rosales 2017, 2018). Studien bidrar till tidigare forskning genom att

specifikt studera inslag av medierepresentation och dess möjliga påverkan på aktivt medborgarskap hos kvinnliga muslimer i Sverige. Den berör också områden som tillträde till arbetsmarknaden i relation till EU-domstolens domslut, vilket är ett område där det helt saknas studier.

Jag kommer först att ge en genomgång av metod och material för studien. Därefter tar jag upp fallet hos SAS, vilket ger en bakgrund till hur en neutralitetspolicy tillämpats i ett fall i Sverige. Därefter följer en redogörelse över några medierepresentationer kopplade till SAS-fallet. Efter det redogör jag för hur demokrati och aktivt medborgarskap används i artikeln, eftersom dessa utgör viktiga faktorer i analysen av hur muslimska kvinnor representeras. Detta följs av ett stycke som både beskriver motståndet mot domsluten och lyfter fram röster från aktivister som deltagit i protester som bland annat problematiserar begreppet neutralitet. Därefter följer en sammanfattande avslutning.

Metod och material

Inför artikeln har jag intervjuat tio muslimska kvinnor som samtliga bär slöja. Metoden valdes för att den kompletterar andra tillgängliga källor genom att den ger tillgång till emiska perspektiv och kunskap om en persons erfarenheter som inte går att nå genom någon annan metod (Fägerborg 2011: 60). Muslimska kvinnors röster blir ofta osynliggjorda i media (Axner 2015), vilket jag också berör närmare lite längre fram. Intervjuerna har i regel varat cirka en timme, men i vissa fall upp till två timmar och i enstaka fall längre än två timmar.

Endast två av intervjupersonerna har intervjuats mer än en gång. Alla intervjuer har inletts och avslutats med samtal som inte spelats in, i vissa fall omfattande sådana.

Den yngsta intervjupersonen var vid intervjutillfället 19 år och den äldsta 55 år. Av resterande var fyra i 20-årsåldern, tre i 30-årsåldern och en i 40-årsåldern. Sex av personerna är bosatta i svenska storstäder och fyra i mindre städer. Tre av kvinnorna har uppgett att de aktivt deltagit i någon form av aktiviteter arrangerade av nätverket *Rätten till våra kroppar* (RTVK; nätverket beskrivs mer ingående längre ner), och en av kvinnorna har medverkat i att organisera någon av dessa. Jag har aktivt letat efter intervju personer som deltagit i protesterna mot domsluten, eftersom dessa protester i andra intervjuer och i genomgång av mediematerial visat sig vara centrala händelser. Alla intervjuer är gjorda efter att domsluten offentliggjordes, men endast fyra är gjorda efter förstamajdemonstrationerna som utgjorde en del av motståndet mot domsluten. Det är framförallt de intervjuer som genomförts efter förstamaj, som kommer att dominera i texten, även om alla intervjuer haft en stor betydelse för min förståelse av ämnet. Utöver de tre intervjupersonerna som rekryterats för sin medverkan i motståndet, har urvalet av intervju personer utgått ifrån att de identifierat sig som kvinnor och muslimer vid intervjutillfället och att de haft erfarenhet av att leva som muslimer i Sverige.

Intervjumetoden kan naturligtvis inte fånga hela komplexiteten hos intervju personerna eller hos ämnet i sig. Jag har

kompletterat intervjumaterialet genom att titta på videofilmer som RTVK skapat i samband med mobiliseringen till förstamajdemonstrationerna och som spreds via sociala medier såsom Youtube. Jag har även läst texter som skrivits av aktivister som engagerat sig mot domsluten. Därigenom har jag kunnat ta del av fler röster inifrån, samt av en självrepresentation som varit tämligen frånvarande i etablerade medier. Några av dessa texter förekommer citerade i den delen av texten som handlar om motståndet och neutralitetspolicyer, och utgör material för studien. Utöver det har jag följt ämnet och närliggande diskussioner och debatter i etablerade medier sedan många år tillbaka, och inslag i media som berör domsluten presenteras också som material för studien. Mediematerialet har studerats genom kritiska diskursstudier, som ger ett välfungerande verktyg för studier av strukturer hos kunskapsregimer bland annat genom att identifiera vilka utsagor som accepteras som sanning och vilka som tystas ned. Med kritiska diskursstudier avses Teun A. van Dijks (2009) sätt att studera politiska frågor och sociala problem utifrån hur diskurser (re)producerar ojämlikhet i en grups dominans över en annan. Samtidigt studeras även den dominerade gruppens gensvar. Analyserna syftar till att förstå sociala problem, särskilt sådana som är kopplade till offentliga diskussioner och texter, genom studier av ojämlikheter inom dessa diskurser. Analyserna förekommer i artikeln genomgående, men lyfts fram mer specifikt i den avslutande diskussionen.

EU-domstolens pressmeddelande rörande domsluten samt DO:s granskning

2017/76 och anmälan till DO 2017/849, som berör fallet hos SAS, återfinns också bland materialet. Alla intervjupersoner har anonymiserats, förutom Alhassani som i sammanhanget kan betraktas som en offentlig person. Alhassani har godkänt att förekomma med sitt namn i texten.

I relation till fältet utgör jag en "outsider" (Farahani 2010). Jag är inte muslim och har heller inte deltagit i protesterna mot domsluten. Jag delar några identitetskategorier (könsidentitet, i vissa fall utbildningsbakgrund och erfarenheten att tillhöra en minoritet) med intervjupersonerna, men i många sammanhang skiljer sig våra erfarenheter åt, framförallt ifråga om hur vi rasifieras. En viktig aspekt i kunskapsproduktion – utöver kunskap om maktasymmetrier (som intervjusituationer i de flesta fall innefattar, se Kvale och Brinkmann 2009: 49) som kan skapas av positioner som följer med till exempel kön, klass och etnicitet – är tystnader (Farahani 2010: 116). Att reflektera över tystnader ger möjlighet till insikter om vilka narrativ som (re)produceras i dominanta diskurser. Detta i sin tur kräver insikt om situerade kunskaper, som bland annat innebär partiella, lokalisierbara och kritiska kunskaper som möjliggör sammanvävning av politisk solidaritet och delade samtal om epistemologi (Haraway 1988: 584). Jag har aktivt valt att noggrant lyssna till och lyfta fram röster från marginalen, som utmanar den kunskap som producerats genom omarkerade privilegier. Jag har genom intervjuerna och annat material från förstahandskällor fått tillgång till kunskap som sällan lyfts fram inom en sekulär liberal diskurs, vilken istället ofta diskuterar muslimska kvinnors liv utan att ta hänsyn till deras erfarenheter. Det har också riktats skarp postkolonial kritik mot västerländska feministdiskurser, där en del av feministisk forskning ingår, för att den osynliggjort muslimska kvinnors erfarenheter och positioner (Mohanty 2003: 43–44, 184; Mahmood 2005: 6–7; Gardell 2010: 182, 184; Ahmed 2011: 3; Abu-Lughod 2015: 4). Därför har jag också valt postkoloniala teorier och intersektionell analys som teoretiska ansatser.

Ett svenskt fall – SAS neutralitetspolicy

Följande fall är särskilt viktigt i sammanhanget, dels för att det utgjorde det första (åtminstone det första offentliga) fallet i Sverige efter domsluten i EU-domstolen, dels för att det skapade samhällsligt betydelsefulla diskussioner i en bredare bemärkelse. Nedan redogör jag först för fallet, för att i följande stycke diskutera reaktioner och konsekvenser av det som hände.

Den 13 april 2017 sökte Aye Alhassani en tjänst som trafikassistent hos SAS. Hon genomgick flera steg och tester i rekryteringsprocessen. Två av stegen utgjordes av inskickandet av ett CV med bild respektive skapandet av en video där hon på engelska skulle besvara tre frågor som rörde anställningen hon sökt.

Den 21 april fick hon besked om att hon gått vidare till en intervju. Den 25 april genomförde hon först en gruppintervju och sedan en individuell intervju. En bit in i den individuella intervjun meddelade rekryteraren att SAS har en policy som innebär att anställda inte får bära synliga religiösa symboler och att slöjan kan betraktas som ett problem i samband med kundkontakter. Alhassani fick därefter frågan om hon kunde tänka sig att ta av sig slöjan för att få den aktuella tjänsten. Alhassani svarade att det inte var ett alternativ för henne (DO, ANM 2017/849). Hon blev inte erbjuden tjänsten.

Det som Alhassani främst har vänt sig emot är att SAS inte informerade henne om policyn förrän efter att hon genomgått alla steg i rekryteringsprocessen. SAS menar att detta har skett för att den sökande ska värderas utifrån kvalifikations- och kompetensmässiga kriterier. Alhassani däremot menar att hon på grund av bristande information från SAS inte tilldelats valet att avstå från att slösa bort sin tid på att ansöka en tjänst hon ändå inte kunde få.

Den 26 april uppmärksammades fallet i flera större medier. DO hade gjort ett tillsynsärende i fallet och granskat huruvida företaget genom sin uniformspolicy antingen överträdde eller riskerade att överträda förbudet mot diskriminering i samband med religion eller annan trosuppfattning. Utredningen gav inte stöd för att SAS överträtt förbudet mot diskriminering, förutsatt att policyn endast tillämpats på den personal som har kundkontakt. Angående neutralitetspolicyn anmärker DO också att:

Även om policyn är neutral såtillvida att den gäller alla typer av religiösa symboler kan den få särskilda konsekvenser för vissa grupper. En policy av det aktuella slaget drabbar främst personer som uttrycker sin religion med synliga symboler som inte går att dölja under uniformen; exempelvis ortodoxa judar, den grupp muslimska kvinnor som bär slöja och sikher som bär turban.

Personer som uttrycker sin religion med synliga symboler är således förhindrade att få ett arbete med direkt kundkontakt inom SAS-koncernen. En policy av det aktuella slaget kan därför utgöra indirekt diskriminering om inte SAS kan visa att det finns ett berättigat intresse av policyn. (DO, GRA 2017/76)

DO:s uttalande pekar på konkreta problem som neutralitetspolicier av detta slag kan innebära, även när de i rättslig mening inte utgör diskriminering.

SAS hävdar att det är kvalifikations- och kompetenskriterier som arbetsökande värderas efter; i dessa ingår formellt inte neutralitet eftersom de som söker arbete med kundkontakt hos SAS informeras om neutralitetspolicyn först när de blir erbjudna ett arbete. Det ter sig paradoxalt att hänvisa till dessa kriterier, eftersom den så kallade neutraliteten i slutändan ändå har en

avgörande roll och går före formell kompetens. Neutralitetspolicyn drabbar potentiellt framför allt muslimska kvinnor som numerärt är långt fler än kippabärande judiska män, turbanbärande sikhiska män eller heltäckta ortodoxa judiska kvinnor.

De efterföljande reaktionerna

Fallet hos SAS rapporterades i många rikstäckande medier och innebar också att frågor om diskriminering och neutralitet diskuterades i många forum – inte minst bland aktivister som motsatte sig domslutet. Mediauppmärksamheten kring fallet resulterade även i att bloggaren Rebecca Weidmo Uvell skrev två inlägg med rubrikerna ”SAS-debatten är förklädd aktivism” och ”Nya offensiven från muslimska aktivister”. Weidmo Uvells blogg är en av Sveriges största opinionsbloggar med 70 000–100 000 unika besökare per månad. Hon menar att den så kallade SAS-debatten inte handlar om arbete, utan om aktivism där muslimer hittat ett nytt sätt att få pengar, makt och uppmärksamhet. Vidare menar hon att det egentligen inte handlar om SAS, utan om islamistisk politisk aktivism (Weidmo Uvell 2017). Genom detta påstående sammankopplar hon Alhassanis personliga missnöje över SAS:s anställningsprocess med ett förmodat muslimskt kollektiv som agerar koordinerat. I texten kallar Weidmo Uvell flera personer som är aktiva i muslimska organisationer för islamister, ett begrepp som inte definieras. Hennes användning visar dock klart att hon med islamist avser en religiös extremist.

Det mest anmärkningsvärda är inte

att en bloggare skriver en text av detta slag, utan att *Expressens* Niklas Svensson publicerade en nyhetstext baserad på information från bloggen, med rubriken ”SAS-skandal anklagas för att vara en kupp” (Svensson 2017). I Svenssons text förekommer visserligen kommentarer från Alhassani själv där hon förnekar att påståendet om en kupp stämmer. Texten har delats över 13 000 gånger och det är tydligt att den tillsammans med Weidmo Uvells blogginlägg har satt sina spår i synen på händelserna. Jag har heller inte kunnat hitta en uppföljning från vare sig Svensson eller *Expressen* efter det att Viralgranskaren utredde Weidmo Uvells påståenden och visade att flera av dessa var osanna (Clason 2017). Sedan 11 september 2001 kan ”islamist” i mediedebatten likställas med ”terrorist” (Sorgenfrei 2018), vilket gör att det finns stora risk att begreppet stigmatiserar individer – och muslimer generellt – när det används i debatter utan att definieras. Att det inte definieras innebär att det är inte är möjligt att förstå exakt vilka värderingar en person som får epitetet anses hota. Såsom begreppet används bidrar det inte heller till förståelse för personens avsikter och ambitioner eller befarade framtida ageranden etcetera. Ändå är det relativt vanligt att just benämningen islamist används om politiskt aktiva muslimer, både utan att det definieras och utan att definitioner efterfrågas (Jakku 2018). Detta kan relateras till att muslimer också skiljer ut sig från andra minoritetsgrupper ifråga om hur de upplever sig bli bemötta och diskriminerade genom att betraktas som potentiella terrorister (Bursell 2016:

9). Det är också vanligt förekommande att ogrundade anklagelser och antaganden blir till mediala sanningar som enskilda muslimer, i detta fall Alhassani, tvingas försvara sig emot. Åtminstone sedan 11 september 2001, har muslimer både tagit avstånd från och ansetts vara skyldiga att ta avstånd från våldsdåd som de själva inte bär någon skuld till (Ghersetti och Levin 2002; Riley 2009). Förutom att Alhassani tvingades försvara sig mot påhittade teorier om hennes agerande, fick hon ta emot mycket hot och hat – brevledes, per telefon, på sin Facebooksida och ute på stan. Utöver detta spreds bilder på henne utan slöja på nätet, utan hennes godkännande. Hon ville gärna agera, men uppger under intervjun med mig att hon inte kände till hur media fungerar. Idag, med facit i hand, tycker hon att det är klokare att hålla sig ifrån media, för att inte riskera att bli felaktigt representerad:

Det var inte riktigt all media. Men jag märkte att från situation till situation, för att kunna hetta upp situationen...alltså i början så skrevs det ganska bra kan jag säga, i början skrevs det om händelsen, [den] beskrevs och så. Men man väljer att utesluta vissa faktorer som kanske är viktiga, men just då visste jag inte hur stor påverkan just det skulle ha. Senare blev det ju bara roligt [för media] när Uvell kommer och anklagar mig för massa grejer, då blir det kul att börja skriva om det och då kommer dom till mig och undrar: – Vad har du att säga om det här? Och det är svårt att försvara sig, för de kommer alltid att redan ha bestämt sig hur de ska framföra dig. Då är det svårt att försvara sig mot det, utan då är det smartare att hålla sig ifrån det.

Utöver Alhassanis erfarenheter har ett flertal andra intervjupersoner i denna studie påpekat att det är oerhört svårt att göra rätt som muslimsk kvinna när man intar en offentlig position. Amina är 22 år gammal, bosatt i en storstad och hon var aktiv i RTVK inför och under förstamaj:

Det finns inte så många muslimska kvinnor som får ta plats egentligen och dom få som får göra det blir väldigt utmanade i allt dom säger. Många som inte tror på det dom säger, även om det är väldigt faktabaserat. [...] Personer som tänker att nästa gång vill jag göra nånting, kanske inte vågar. Så det blir en ond cirkel, det är väldigt få personer som får väldigt koncentrerat ta emot allting och då vågar många inte följa efter och ta den platsen.

De som höjer sin röst i det offentliga möts av ett motstånd och representationer – i bland annat sociala medier och i dagstidningar – som tenderar att ifrågasätta muslimska kvinnors agerande, oavsett syfte och positionering.

Representationerna av muslimska kvinnor tillåter i västerländska kontexter många gånger endast två möjliga positioner: offer eller hot – vissa gånger representeras muslimska kvinnor som både och, samtidigt (Mirza 2013: 304). Detta hänger ofta samman med uppfattningen om fastslagna genusroller som skapas av den västerländska blicken, där muslimska kvinnor inte kan förstås utifrån en positiv agerande subjektsposition (jämför Asad 2006). Det bör ändå beaktas att rätten att försörja sig själv är en central feministisk fråga. Inom normerande feminism har diskussioner om privat kontra offentligt sällan tagit hänsyn till religion (Salih 2009: 421). Detta i sin tur riskerar att leda till en feministisk praktik utan intersektionella ambitioner, eftersom kategorin kvinna blir enhetligt betraktad med västerländska normer som utgångspunkt (Salih 2009; Bilge 2013). Alhassanis exempel illustrerar konkret hur EU-domsluten som diskuterades initialt i artikeln kan påverka muslimska kvinnor och hur representationen av dem kan se ut.

En annan aspekt av domen och de många aggressivt negativa representationerna är oron: samtliga personer som jag intervjuat har uttryckt en känsla av oro inför framtiden och särskilt i relation till tillträde på arbetsmarknaden, men också andra samhällsangelägenheter såsom utbildning. Aalia är 30 år gammal och bor i en mindre stad, och hon uttrycker oron på följande vis:

Ja, alltså, jag tror att, jag läste en artikel som nån skrev i *Dagen* som passerade i mitt Facebookflöde och han skrev att i förlängningen kan det här leda till att muslimer bygger upp parallellsamhällen, parallella strukturer, vilket jag tror stämmer ganska bra. Att en stor del kommer att assimileras, om det blir så att det blir mer likt Frankrike, med slöjförbud i grundskolan, man kommer att se vissa som flyttar, man kommer att se många som assimileras och accepterar det och man kommer att se liksom vissa som, en trend med egna företag [...] Ja. Jag tror att många känner det [oro], i samtal man har med olika muslimer, så tycker jag att man har den känslan att folk pratar inte om ”om” utan ”när” [lagar och regleringar blir ett hinder på arbetsmarknaden].

Emelie är 33 år gammal och bosatt på en mindre ort, och hon uttrycker samma sorts oro som Aalia ovan och har också själv en tämligen genomtänkt plan för att flytta utomlands ifall situationen i Sverige försämras. Angående arbetsmarknaden säger hon:

Jag är orolig. Det är inte lätt att få jobb och nu finns ju ännu en... att jag har slöja, på vissa arbetsplatser kan det ju ses som en nackdel och nu har jag inte heller rätten på min sida, lagen på min sida, att säga att jag har rätt att arbeta

med den, så det är klart att man blir orolig, för att det ska bli ännu svårare för mig att få jobb.

Oron kan svårigen tolkas som obefogad. Bara några dagar efter att EU-domstolens domslut offentliggjordes motionerade Sverigedemokraterna (SD) till Region Västmanland om införande av en klädpolicy för anställda, där politiska, filosofiska och religiösa symboler förbjuds (Bäck och Wallgren 2017). Maria Liljedahl som lämnat in motionen, hänvisar till EU-domstolens domslut. Den 5 april 2017 publicerades en debattartikel i *Kvällsposten* som deklarerar att SD i Malmö kommer att lämna in en motion i kommunfullmäktige som syftar till att Malmö stad ska inleda en utredning om hur en neutral klädpolicy inom verksamhet som de bedriver skulle kunna se ut (Olsson 2017).

Aktivt medborgarskap

Politisk mobilisering har ofta studerats utifrån en ”medborgarskapsregimistisk” (Lewicki och O’Toole 2017: 153) förståelse, vilket innebär en snäv förståelse av medborgarskap som en uppsättning formella tillhörigheter till staten och nationen, tillsammans med en rad rättigheter och skyldigheter. Studier som engagerat sig i medborgarskapets former utifrån minoriteters aktivism ifrågasätter ofta det formella medborgarskapet som beskrivning av vad begreppet medborgarskap bör och kan innehålla. Aleksandra Lewicki och Therese O’Toole menar att medborgarskap utöver det ovannämnda innebär politiska subjektpositioner som ifrågasätter och dekonstruerar sociala normer (Lewicki och O’Toole 2017: 153; se även Yuval-Davis 2007; Ålund och Léon-Rosales 2018).

Genom just en sådan subjektposition lyfter Alhassani upp sin uppväxt i och sitt starka band till Sverige. Hon klargör sin tillhörighet och också att ingen kan ta detta ifrån henne. Tillhörigheten var också det som gjorde att hon reagerade så starkt på det inträffade:

[...] jag är ju född och uppvuxen här och jag har bott här i hela mitt liv, så att jag känner så stark samhörighet till det här landet och människorna i det här landet [...] jag kände mig så orättvist behandlad [...]. Jag känner mig mer hemma här än nån annanstans, så att någon ska komma och säga till mig att jag inte passar in här, det var också det som fick mig att reagera så starkt. Jag kände att ingen ska ta ifrån mig den här hemma-känslan i Sverige. Jag har utvecklats här, jag har utbildat mig här, jag har pluggat, jag är uppvuxen, jag är byggd i det här landet, jag har formats i det här landet. Och det är här jag vill ge tillbaka nånting, hellre än nån annanstans. [...] Så det var det som fick mig att reagera och jag kände att det ska verkligen inte vara på det här sättet.

Alhassanis reaktion och protest är ett exempel på ageranden som faller inom aktivt medborgarskap, som i sin tur bör kunna ses som en glädjande nyhet, kanske framförallt för dem som oroar sig för bristande agensutrymme för muslimska kvinnor. Alhassanis ifrågasättande av företagens agerande representerades dock i vissa fall istället som odemokratiskt. Liknande misstänkliggöranden av aktivt medborgarskap har vi kunnat se exempelvis i fallet med förortsrörelsen Megafonen som 2013 bland annat anklagades för att bränna bilar i Husby (Ålund och León Rosales 2017). Detta sker i en inarbetad mediediskurs där det är vanligt förekommande att muslimer och invandrare i svenska medier representeras som odemokratiska och ojämsställda och i dessa sammanhang kontrasteras med en självuppfattning om svenskar som motsatsen, vilket målar fram en bild av majoritetssvenskar som förmodat jämsställda, med möjligheter till helt andra genusförhållanden som sällan behöver bevisas i faktisk handling (Gardell 2010; Axner 2015: 17). Samma tes bekräftas i internationell forskning (Poole 2001; Morey och Yagin 2011; Petley och Richardsson 2011).

På liknande sätt som feminismen, åtminstone stundtals, fått stryka på foten i sammanhang där medborgarskapets former har diskuterats – med den binära uppdelningen att feminism betraktas röra den privata sfären, medan medborgarskap berör den offentliga (Voet 1998: 7) – finns en risk att aktivt medborgarskap hos muslimer förpassas till en sfär utanför den offentliga, delvis med hänvisning till att religion bör behandlas en privatsak. Rian Voet (1998) menar att många medborgarskapsteoretiker hänvisar till att kvinnor inte behöver identifieras som kvinnor när medborgarskap analyseras, eftersom medborgarskap anses vara genusneutralt. Nira Yuval-Davis (2007) menar däremot att ”medborgare” svårligen kan förstås som en abstrakt kategori. Snarare krävs en förkroppsligad förståelse som involverar konkreta människor med situerade erfarenheter i relation till kön, klass, etnicitet, sexualitet, funktionalitet, ålder etcetera (Yuval-Davis 2007: 562).

Uppfattningar om neutralitet är ett av den här artikelns centrala teman. I EU-domstolens domslut betraktas frånvaron av bland annat religiösa symboler som neutralt. Vi behöver dock ställa frågan om vad en neutralitet uppfattad på det viset får för konsekvenser. Är det rimligt att framställa medborgarskap som genusneutralt? Är medborgarskap neutralt i relation till andra intersektionella kategorier? Kan en sekulär policy på arbetsplatserna verkligen anses vara icke-diskriminerande och neutral, givet rådande maktförhållanden? Maria Nääv (2017) påpekar att domslutet gör sekularitet till ett majoritetsstyre och till en måttstock som reglerar olikhet. Hon påpekar att domen faktiskt inte förklarar varför religiösa uttryck anses mindre skyddsvärda än den så kallade neutraliteten. Vidare reflekterar Nääv över att domen innehåller en form av

reglering som beskriver hur omfattande en neutralitetspolicy får vara. Här avses det som betraktas som ”strikt nödvändigt”, vilket i praktiken innebär att företag som har anställda som inte är villiga att följa direktiven bör erbjuda dem en annan tjänst där visuell kontakt med kunder inte förekommer. Dock med reservationen att det inte får vara alltför svårt eller kostsamt för företaget. I sin tur kan detta tolkas som att de avvikande – de människor som inte passerar neutralitetsnormen – kommer att få medverka, men i kulisserna. Nääv fortsätter med reflektionen:

Vid sidan av förhållandet mellan sekularism och religion säger domarna också något viktigt om vår tids syn på människor och arbete. Domarna förutsätter att vårt inre, vår identitet, är delbar i den mening att vi under arbetstid kan radera centrala delar ur vår identitet, delar såsom religion eller politisk tillhörighet. Det är en maktutövning som träffar de som bekänner sig till religioner som inte gör samma åtskillnad mellan det privata och det offentliga som det sekulära samhället gör, eller de vars religion inte är lika diskret mätt med det sekulära som måttstock. (Nääv 2017)

Nääv påpekar här att neutralitet i själva verket inte är neutralt. Det finns med andra ord goda skäl att diskutera hur lagstiftare, företagsledare, opinionsbildare med flera påbjuder en norm som presenteras som neutral och hur denna norm lyckas eller misslyckas med – eller ens har ambitionen – att ta hänsyn till medborgarnas faktiska mångfald.

Motståndet och frågor om neutralitet och sekularitet

EU-domstolens domslut skapade både oro och ett motstånd bland muslimer i Sverige och i synnerhet bland muslimska kvinnor. Motståndet kunde ses i flera panelsamtal och inte minst i mobiliseringen inför förstamaj 2017, som startade i Göteborg och sedan spred sig till Stockholm och Malmö.

Mobiliseringen till demonstrationerna som samlades för att ifrågasätta domen och tolkningar av neutralitet kan sägas ha varit massiv, med runt ett tusen deltagare i Göteborg och hundratals i både Malmö och Stockholm. RTVK, som var ett drivande nätverk i sammanhanget, är ett dekolonialt nätverk som arbetar med frågor om muslimska kvinnors rätt till ett värdigt liv fritt från diskriminering och rasistiskt förtryck. Inför förstamaj skapade nätverket ett flertal Youtubefilmer som uppmanade till att ansluta till tågen. I filmerna finns vittnesmål om hur domslutet uppfattas; flera personer i filmen lyfter fram problemet med att domsluten kan komma att innebära att de tvingas välja mellan möjligheten att försörja sig själva och sin vilja och övertygelse att bära slöja.

För att återknyta till två teman som jag tidigare berört i artikeln, vill jag lyfta fram följande citat från den öppna RTVK-gruppen på Facebook:

Vi har förstås ingen anledning att underhålla en rasistisk retorik som är ett vanligt förekommande fenomen när muslimer organiserar sig. Däremot ser vi detta som väldigt allvarligt och en direkt begränsning av muslimers både mötes- och yttrandefrihet. För om det krävs så illa underbyggda teser för att framföra en magkänsla av vad man betecknar som 'välplanerad kupp', så ställer vi självklart oss undrande till vad det får för konsekvenser för en marginaliserad grupp att göra anspråk på grundlagsskyddade rättigheter. (Rätten till våra kroppar 2017)

Uttalandet refererar till Weidmo Uvells och *Expressens* skrivelser om en kupp och sätter fingret på hur demokratiskt deltagande tolkas olika. Sadiqa är 19 år gammal och bor i en storstad, hon reflekterar över detta i ett större perspektiv, som också rör muslimers rättigheter och möjligheter att organisera sig:

Expressen brast i sin källkritik i den nämnda artikeln och om man kan tala om det i termer av fenomen finns ju ett till exempel på en tämligen omtalad text [rapport] som bland annat skulle handla om att Muslimska Brödrskapet hade "infiltrerat" i Sverige genom olika organisationer eller föreningar som förestås av muslimer i Sverige, alltså grava och falska påståenden och just denna hade anspråk på att vara akademisk samtidigt som författarnas källor var länkar till ledarartiklar. [...] det finns en enorm svacka gällande kunskap och skildrande av muslimer i Sverige och islam, samt inte minst fördomar som gör att en så stor massa människor ens kan acceptera eller tro på innehållet av ett blogginlägg som bland annat kompromissade Alhassanis personliga integritet [...].

Hänvisningarna till Muslimska Brödrskapet, bland annat i rapporten som Sadiqa nämner, utgör en del i diskursen där aktiva muslimska medborgare framhålls som islamister, utan tydliga referenser (Lagervall 2018; Sorgenfrei 2018). Jasmin Nur, som höll tal vid förstamajdemonstrationen i Malmö skriver om domslutet i *Kupolen* där hon berör neutralitet som begrepp:

Tydligen kan man bara räknas som neutral om man är vit och sekulär, som muslim betraktas man inte som neutral och det kan vi tydligt se eftersom den här domen hittills bara drabbat muslimska kvinnor. [...] Som muslimska kvinnor nekas vi tillträde till arbetsmarknaden, vi exkluderas, diskrimineras, och vår möjlighet att delta på lika villkor begränsas. (Nur 2017)

Nurs reflektioner kan kopplas till mediedebatten där uppfattningar om sekularitet och dess innebörd framhölls, och som mer eller mindre beskrev sekularitet som något fastslaget (exempelvis Göndör 2017; Sonesson 2017). Detta trots faktorer såsom att EU-domstolens domslut utgör en möjlighet för företag att upprätta en neutralitetspolicy, inte ett krav på att göra det. Hos vissa statliga myndigheter finns slöjor designade som en del av uniformen. Det finns också privata företag där slöjor kan väljas till som en del av arbetsklädseln, exempelvis IKEA. Arbetsplatserna utgör heller inte helheten av offentliga rum. Det rimliga är snarare att utgå ifrån att befolkningen i Sverige fortsatt hyser varierande uppfattningar om vad det sekulära och sekularitet innebär, vilket är fallet även är i länder som i större utsträckning kan sägas tillämpa sekularism, såsom Frankrike (Tolan 2017: 41). Religionssociologen Jörgen Straarup (2009) delar in sekulariteten i ännu mindre beståndsdelar och menar att ”[k]ombinationerna av olika sekulariseringskomponenter ser olika ut i olika regioner, och två regioners sekulariseringsprofil kommer därför att se olika ut” (Straarup 2009: 137).

De senaste decennierna har också ett växande fält av sekulära studier utmanat den konventionella berättelsen om sekularism som separation mellan stat och kyrka, lag och religion samt mellan politisk och kyrklig auktoritet. Sekularismen innefattar betydligt mer än ovanstående separationer täcker; begreppet självt har genomgått omfattande förändringar i tid och rum samt i relation till etik och moral. Det sociala, politiska och religiösa livet har genomgått en omorganisering. Saba Mahmood (2016) menar att sekularitet i sig är en historisk produkt med specifika epistemologiska, politiska och moraliska kännetecken – vilka inte kan greppas på ett adekvat sätt genom en nominell redogörelse för sekularismen som den moderna statens reträtt från religionen. Det sekulära kan i grova drag indelas i två separata, om än relaterade, dimensioner. Den ena är en politisk sekularism som avser den moderna statens förhållande till och reglering av religion, där det sekulära utgör ett ideal som yttras i ideologiska termer (Lövheim och Nordin 2015: 27). Den andra är sekularitet som innebär en uppsättning begrepp, normer, känslor och dispositioner som karakteriserar sekulära samhällen och subjektiviteter (Mahmood 2016: 3–4). I den svenska kontexten är det också riktigare att tala om en förändrad relation mellan stat och kyrka, snarare än om en separation (Thurfjell 2015: 19), eftersom Svenska kyrkan fortfarande åtnjuter en särstatus i jämförelse med andra samfund, bland annat genom politiskt valda kyrkoråd.

Sadiqa lyfter också fram frågor som rör neutraliteten, men även perspektiv som berör aktivt medborgarskap som ifrågasätter normativiteten:

Jag har tänkt på det här med neutralitetsprincipen och det var ju en demonstration *Rätten till våra kroppar* och då var det ett tal vid demonstrationen där

Fatima Doubakil sa: Men vem är neutral egentligen? Och det fick mig att tänka på, ja, *vem* är neutral egentligen och hon sa ja, det är vita majoritetssamhället, det är det som betraktas som neutralt och det visar ju på en svaghet i kanske också rättssystemet och då såg jag en video av [...] grundaren till Black Coffee, tror jag och i videon sa han att det är nåt bra [att ifrågasätta lagen] för att kunna utveckla vårt rättssystem, det är det, det visar på att det finns en svaghet i grunden som behöver utvecklas, det kanske inte är något som har skapats ur ett vakuum liksom. Det är i grunden som det måste ändras för att sånt här inte ska kunna ske.

Sadiqas och Nurs citat länkar samman de centrala problemen med domsluten och representationerna, nämligen hur neutralitet tolkas och får en innebörd som både uppfattas exkluderande och får konsekvenser som leder till exkludering av bland andra muslimska kvinnor som bär slöja.

Hänvisningar till sekularitet som given grund för neutralitet har likheter med en republikansk diskurs i Frankrike menar Per-Erik Nilsson (2010). Han påpekar en cementerad identitetsdikotomi mellan ”vi” och ”dom” som i detta fall kategoriseras i ”sekularism” och ”islam”. Detta i sin tur har sina rötter i den franska koloniala historien. Maimuna Abdullahi som är aktiv i det muslimska civilsamhället, skribent och debattör, sammanlänkar också domslutet med just den koloniala historien:

Europeisk historia är full av exempel på besattheten att av-slöja muslimska kvinnor, genom både fysisk såväl som symboliskt våld. Att bortse från den historien och återopa neutralitet i dessa fall är magstarkt. Frågan som bör ställas är vad är neutralitet och varför kan inte muslimska kvinnor vara neutrala och samtidigt bära slöja? (Abdullahi 2017)

Abdullahi lyfter fram en viktig historisk kontext, där av-slöjande av muslimska kvinnor ofta skett utan samtycke. Ett förfaringssätt som pekar på ett synsätt där en enhetlig kvinna med enhetliga behov och intressen existerar och en föreställning om muslimska genusrelationer som leder till uppfattningar om att de muslimska kvinnorna är i behov av att blir räddade – oavsett vad hon själv önskar (Ahmed 1992; Fanon 2005; Wallach Scott 2007: 59). Dessa exempel existerar även i en rad nutida sammanhang (Abu-Lughod 2002, 2015; Brown 2006; Fernando 2013; Jakku 2018). Abdullahi ser också domsluten som en seger för högerextrema krafter och islamofobins frammarsch i Europa. Amina lyfter upp det hon kallar för islamofobiska vågen i Europa:

Jag tycker att det bara verkar som att med den, vad ska man säga, islamofobiska vågen, som har växt i Europa eller i världen kan vi säga, så har det ju varit ok för EU att ta lite hårdare tag. Innan, för några år sedan hade det här kanske inte varit ok att göra, men nu är det här rätt i sin tid och det är lika islamofobiskt som det alltid har varit, men det är mycket tydligare nu.

Frågan om neutralitet uppfattas, av såväl Abdullahi och Amina som Nur, alltså inte som en enkel fråga om en strävan efter just neutralitet, utan som ett led i att stänga ute muslimer från centrala samhällsangelägenheter.

De exempel som ovan lyfts fram berör aktivt medborgarskap i form av ett ifrågasättande av sociala normer. Exempelen utgör engagemang inom den svenska demokratiska processen, något som är viktigt både för den enskilde individen och för samhället i stort, för att en mångfald av röster ska kunna vara med och forma gemensamma politiska inriktningar.

Avslutning

EU-domstolens domslut, som öppnar upp för så kallade neutralitetspolicier i hela EU, och fallet hos SAS samt dess efterdyningar, skulle kunna tyckas vara enskildheter, men satta i ett större sammanhang som rör förståelse av medborgarskap och diskursiv neutralitet kontra mångfald, blottlägger de praktiker och beslut som muslimska kvinnor i Sverige (med flera) uppfattar som problematiska.

Flera intervjupersoner har berättat att det är svårt som slöjbärande kvinna att ta sig in på arbetsmarknaden; skillnaden efter EU-domstolens domslut och SAS-fallet är att kvinnorna inte längre, nödvändigtvis, har lagen på sin sida vilket försvårar deltagandet i samhällets angelägenheter. Muslimska kvinnor riskerar alltså att hamna utanför arbetsmarknaden eller att behöva avstå från att söka arbeten där de är synliga för "kunder". Risken att hamna utanför arbetsmarknaden eller att möjligt tillträde till den krymper behöver analyseras utifrån ett genusperspektiv. Ekonomisk makt som rätten till arbete innebär är en central del i strävan efter både jämställdhet och jämlikhet. Oron som intervjupersoner uttrycker och som också kan avläsas från annat material handlar om rädsla för att inte kunna försörja sig och att mista sin autonomi.

Neutralitet som diskursivt begrepp och praktik har ifrågasatts av intervjupersonerna och i det övriga materialet. I många av de undersökta sammanhangen befaras neutralitet, såsom den beskrivs i domsluten, leda till demokratiska tillkortakommanden och till att (re)producera ojämlikhet.

Motståndet mot domsluten har i många fall artikulerats just som ett krav att få tillhöra och delta på lika villkor. Alhassani uppger att hennes reaktion mot SAS:s agerande hänger samman med hennes samhörighet med sitt hemland, Sverige. Representationen av henne visar dock tydliga tendenser till att vilja avskrika henne den tillhörigheten.

Det i sin tur pekar på tendensen att tysta ner röster. Ett aktivt medborgarskap tillsammans med att tillhöra och delta på lika villkor är ett ideal som framträder tydligt i det materialet som berör röster inifrån motståndet. Sammantaget visar studien dock att muslimska kvinnors demokratiska deltagande försvåras genom representation som använder sig av stereotyper och konspirationsteorier. Här framträder exempel på förfaranden där muslimska kvinnors röster, medvetet eller omedvetet, kvävs eller diskvalificeras genom en representation som saknar verklighetsförankring. Deltagandet kan också i förlängningen hindras av risken och oron för hot och hat.

Ett flertal mekanismer samverkar alltså i att diskvalificera muslimska kvinnors deltagande och medverkan: aktivt medborgarskap har presenterats som en islamistisk kupp, vilket i förlängningen ifrågasätter legitimiteten hos det aktiva medborgarskapet, den så kallade neutraliteten har förhöjts till en norm som i praktiken överordnas formell kompetens, och sekularitet har upplyfts som ett ideal genom vilket exkludering av vissa kroppar rättfärdigas. Alla dessa mekanismer får verkliga konsekvenser i form av potentiell uteslutning som påverkar möjligheten att tillhöra och ha inflytande på lika villkor.

Representationen är en viktig faktor i sammanhanget, eftersom den tenderar att figurera som fakta, vilket visar sig i att den får en enorm spridning utan att behöva visa några källor eller göra korrigeringar när granskningar visat felaktigheter. De stundtals förekommande konspirationsteorierna kan länkas till en islamofobisk kunskapsregim, där påståenden, uppfattningar och bestämda utsagor om muslimer och islam cirkulerar och uppfattas som vedertagna genom upprepningens logik (Gardell 2010: 92). Många av dessa utsagor har sina rötter i koloniala föreställningar om muslimer (Gardell 2010: 67).

Det mest förenklade och onyanserade sättet att skapa skillnader i representation är binär kategorisering (Hall, Evans och Nixon 2013: 16). Människor kategoriseras som varandras motsatser, i detta fall sekulär och (framför allt muslimskt) religiös/troende. Även om både sekulär och troende är företeelser med variationer vilket gör dem svårdefinierade och svåranalyserade, beskrivs de i den binära kategoriseringen på enkla och essentiella vis. Representationen av "den andre" som väsensskild från "oss" var ett fenomen som var vanligt förekommande i imperialistiska representationer av den kolonialiserade "andre" (Hall, Evans och Nixon 2013: 248). Den sekulära svenska självbilden skapar också föreställningar där religion beskrivs som något som berör "de andra": "Det finns alltså ett annangörande av religion som bidrar till att skapa en självupphöjande kontrast mellan den egna positionen och andras. Religion är något som gäller andra." (Thurfjell 2015: 112)

Det är dessa aspekter av sociala normer, strukturer och diskurser, som stund-

tals tangerar islamofobi och koloniala attityder, som det aktiva medborgarskap som exemplifierats i artikeln lyfter fram och ifrågasätter. Representationen av det aktiva medborgarskapet i sin tur framhåller normativa uppfattningar om sekularitet och neutralitet. Sekularisering kan inte beskrivas som en process som nått sin ände. Fram till den 14 mars 2017 har den i Sverige inte inneburit att lagar kan reglera hur människor inom institutioner går klädda även om institutionerna i sig är sekulära (Lagervall 2017). Ett problem med EU-lagstiftning i det här fallet är att den är bindande för alla medlemsstater, trots att de är inbegripna i vitt skilda sekulariseringsprocesser (Kılıç, Saharso och Sauer 2008; Lagervall 2017). I själva verket är sekularisering också ett resultat av en strävan efter att underminera religiösa institutioners möjligheter att stipulera människors villkor och innebär, åtminstone teoretiskt, ett skydd för människors religionsfrihet och minoriteters rättigheter (Enayat 2017: 77). Motståndet mot domsluten har ofta lyft fram frågan om friheten att få välja att bära slöja. Det är dock tveksamt om domsluten lyckats ta hänsyn till dessa fri- och rättigheter.

Överlag är det svårt att tolka dessa processer – som tangerar uteslutning av muslimska kvinnors deltagande i gemensamma angelägenheter – som bidrag till stärkt demokrati, snarare utgör de en risk för ökad polarisering. Ett aktivt medborgarskap är ett viktigt ideal i demokratiska stater. Ogrundade misstänklighöranden om dolda agendor är direkt kontraproduktiva för ett sådant politiskt engagemang, åtminstone för alla utom högerpopulistiska och rasistiska grupperingar.

Referenser

- Abdullahi, Maimuna (2017) Åter nekas muslimska kvinnor rätten till sina kroppar. *Göteborgs Fria* 14 mars 2017.
- Abu-Lughod, Lila (2002) Do Muslim women really need saving? *American Anthropologist* 104(3): 783-790.
- Abu-Lughod, Lila (2015) *Do Muslim women need saving?* Cambridge: Harvard University Press.
- Ahmed, Leila (1992) *Women and gender in Islam*. New Haven: Yale University Press.
- Ahmed, Leila (2011) *A quiet revolution*. New Haven: Yale University Press.
- Arai, Mahmood, Bursell, Moa, Nekby, Lena (2015) The reverse gender gap in ethnic discrimination. *International Migration Review* 50(2): 385-412.
- Asad, Talal (2006) French secularism and the "Islamic veil affair". *Hedgehog Review* 8: 93-106.
- Axner, Marta (2015) *Representation, stereotyper och nyhetsvärdering*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen. <https://www.do.se/globalassets/publikationer/rapport-representationer-stereotyper-nyhetsvardering2.pdf> [8 februari 2016].
- Bergman, Tommy (2017) Aye, 23, bär slöja – får inte jobb på SAS. *SVT Nyheter* 26 april.
- Bilge, Sirma (2013) Intersectionality undone: saving intersectionality from feminist intersectionality studies. *Du Bois Review* 10(2): 405-424.
- Brown, Wendy (2006) *Regulating aversions*. Princeton: Princeton University Press.
- Bursell, Moa (2012) Name change and destigmatization among middle eastern immigrants in Sweden. *Ethnic and Racial Studies* 35(3): 471-487.
- Bursell, Moa (2016) *Kedjor av händelser*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen. <https://www.do.se/globalassets/publikationer/rapport-kedjor-av-handelser.pdf> [16 september 2017].
- Bäck, Bettina, Wallgren, Irene (2017) SD-krav: Anställda i Region Västmanland ska inte bära slöja eller andra religiösa symboler. *Västmanlands Tidning* 17 mars 2017.
- Cato, Johan, Otterbeck, Jonas (2014) Active citizenship among Muslims in Sweden. *Tidskrift för islamforskning* 8(1): 223-247.
- Clason, Sofia (2017) Hon anklagades för "förklädd aktivism" – här är granskningen av "SAS-kuppen". *Metro* 11 maj 2017.
- DO ärende ANM 2017/849.
- DO ärende GRA 2017/76 handling 16.
- Enayat, Hadi (2017) *Islam and secularism in post-colonial thought*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Englund, Cecilia (2006) *Att leva med huvudduk i Sverige*. Norrköping: Integrationsverket. https://www.levandehistoria.se/sites/default/files/material_file/antisemitism-och-islamofobi-rapport.pdf [26 mars 2011].
- Europeiska unionens domstol (2017) Pressmeddelande nr 30/17. Luxemburg 14 mars.
- Fanon, Frantz (2005) Algeriet av-slöjat. Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz, Maria, och Thörn, Håkan (red) *Globaliseringens kulturer*. Nora: Nya Doxa.
- Farahani, Fataneh (2010) On being an insider and/or outsider. Naidoo, Loshini (red) *Education without borders*. New York: Nova Science Publishers.
- Fernando, Mayanthi (2013) Save the Muslim woman, save the republic. *Modern and contemporary France* 21(2): 147-165.

- Fägerborg, Eva (2011) Intervjuer. Kaijser, Lars och Öhlander, Magnus (red) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Gardell, Mattias (2010) *Islamofobi*. Stockholm: Leopard Förlag.
- Ghersetti, Marina och Levin, Anna (2002) Muslimer och islam i svenska nyhetsmedier. Norrköping: Integrationsverket.
- Göndör, Eli (2017) "Man kan inte kräva att arbetsplatser ska anpassa sig". <https://tv.aftonbladet.se/abtv/articles/211817> [7 januari 2018].
- Hall, Stuart och Evans, Jessica och Nixon, Sean (red) (2013) *Representation*. London: Sage.
- Haraway, Donna (1988) Situated knowledges: the science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies* 13(3): 575-599.
- Jakku, Nina (2018) Islamophobia, representation and the Muslim political subject: a Swedish case study. *Societies* 8(4): 124. DOI: 10.3390/soc8040124.
- Kılıç, Sevgi, Saharso, Sawitri, Sauer, Birgit (2008) Introduction: the veil - debating citizenship, gender and religious diversity. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* 15(4): 397-410.
- Kvale, Steinar och Brinkmann, Svend (2009) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lagervall, Rickard (2017) Problemet med EU-domen om slöjförbud är att sekularism skiljer sig i Europa. *Sydsvenskan* 21 mars 2017.
- Lagervall, Rickard (2018) *Muslimska Brödrskapet: en kunskapsöversikt*. Stockholm: FOI.
- Lewicki, Aleksandra, O'Toole, Therese (2017) Acts and practices of citizenship: Muslim women's activism in the UK. *Ethnic and Racial Studies* 40(1): 152-171.
- Lövheim, Mia och Nordin, Magdalena (red) (2015) *Sociologiska perspektiv på religion i Sverige*. Malmö: Gleerups Utbildning.
- Mahmood, Saba (2005) *Politics of piety*. Princeton: Princeton University Press.
- Mahmood, Saba (2016) *Religious difference in a secular age*. Princeton: Princeton University Press.
- Mirza, Heidi Safia (2013) Embodying the veil: Muslim women and gendered Islamophobia in 'new times'. Gross, Zehavit, Davies, Lynn och Diab, Al-Khansaa (red) *Gender, religion and education in a chaotic postmodern world*. New York: Springer.
- Mohanty, Chandra Talpade (2003) *Feminism utan gränser*. Hägersten: Tankekraft.
- Morey, Peter och Yagin, Amina (2011) *Framing Muslims: stereotyping and representation after 9/11*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nilsson, Per-Erik (2010) Efterord. Scott, Joan Wallach *Slöjans politik*. Hägersten: Tankekraft Förlag.
- Nur, Jasmin (2017) Stå upp för muslimska kvinnors rätt till arbete. *Kupolen*.
- Nääv, Maria (2017) Slöjans juridik. *Bang* 2: 56-58.
- Olsson, Magnus (2017) Malmö bör utreda ny kommunal klädpolicy. *Kvällsposten* 5 april 2017.
- Petley, Julian och Richardson, Robin (2011) *Pointing the finger: Islam and Muslims in the British media*. Richmond: Oneworld.
- Poole, Elizabeth (2001) *Reporting Islam: the media and representation of Muslims in Britain*. London: I B Tauris.

- Riley, Krista (2009) How to accumulate national capital: the case of the 'good Muslim'. *Global Media Journal* 2(2): 57-71.
- Rätten till våra kroppar, Facebook, <https://www.facebook.com/rtvkswe/>.
- Salih, Ruba (2009) Muslim women, fragmented secularism and the construction of interconnected 'publics' in Italy. *Social Anthropology* 17(4): 409-423.
- Sander, Åke (2006) Experiences of Swedish Muslims after the terror attacks in the USA on 11 September 2001. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32(5): 809-830.
- Scott, Joan Wallach (2007) *Slöjans politik*. Hågersten: Tankekraft förlag.
- Sonesson, Jenny (2017) EU-domen pekar inte ut muslimer. *Expressen* 15 mars 2017.
- Sorgenfrei, Simon (2018) *Islam i Sverige: de första 1300 åren*. Bromma: Myndigheten för stöd till trossamfund.
- Straarup, Jörgen (2009) Regional sekularisering. Davidsson Bremborg, Anna, Gustavsson, Göran och Karlsson Hallonsten, Gunilla (red) *Religionssociologi i brytningstider*. Lund: Media-tryck.
- Svensson, Niklas (2017) Slöjskandal anklagas för att vara en kupp. *Expressen* 4 maj 2017.
- Thurfjell, David (2015) *Det gudlösa folket: de postkristna svenskarna och religionen*. Stockholm: Molin & Sorgenfrei.
- Tolan, John (2017) A French paradox? Islam and laïcité. *Georgetown Journal of International Affairs* 18(2): 41-50.
- van Dijk, Teun A (2009) Critical discourse studies: a sociocognitive approach. Wodak, Ruth och Meyer, Michael (red) *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage.
- Voet, Rian (1998) *Feminism and citizenship*. London: Sage.
- Weidmo Uvell, Rebecca (2017) SAS-debatten är förkladd aktivism. 2 maj 2017. <https://uvell.se/2017/05/02/9761/> [7 januari 2018].
- Yuval-Davis, Nira (2007) Intersectionality, citizenship and contemporary politics of belonging. *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 10(4): 561-574.
- Ålund, Aleksandra, Léon-Rosales, René (2017) Becoming an activist citizen: individual experiences and learning processes within the Swedish suburban movement. *Journal of Education and Culture Studies* 1(2): 123-140.
- Ålund, Aleksandra, Léon-Rosales, René (2018) Aktivism som platskamp: självpositionering och medborgarskapande inom den svenska förortsrörelsen. *Tidskrift för samhällsanalys* 9: 53-76.

Nyckelord

Neutralitet, sekularitet, demokrati, motstånd, religion, aktivt medborgarskap

Nina Jakku

Centrum för teologi och religionsvetenskap

Lunds universitet

Box 192

221 00 Lund

E-post: nina.jakku@ctr.lu.se